

Yeni materialın öyrədilməsində sinifdən xaric işlərin təşkili**Arzu Əbülfət qızı Paşayeva***Bakı Dövlət Universitetinin Kimyanın tədrisi
metodikası kafedrasının müəllimi***Sahilə Elsevər qızı Hüseynova***Bakı Dövlət Universitetinin Kimyanın tədrisi
metodikası kafedrasının müəllimi***Zərinə Hikmət qızı Nağızadə***Bakı Dövlət Universitetinin Kimyanın tədrisi
metodikası kafedrasının müəllimi***E-mail:** pasayeva-1969@mail.ru**Rəyçilər:** p.ü.e.d., prof. N.Ə. Abışov,
k.ü.e.d., prof. F.M. Sadıqov**Açar sözlər:** müstəqil iş, interaktiv təlim metodları, məktəb, dərs, təcrübə, sinifdən xaric iş**Ключевые слова:** самостоятельная работа, интерактивные методы обучения, школа, эксперимент, внеклассная работа**Key words:** independent, independent work, school, lesson, experience, extracurricular work

Qabaqcıl ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, XXI əsrdə cəmiyyətin və insanların inkişafı üçün informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından (İKT) istifadə etməyi bacaran, yaradıcı, müstəqil düşünən, inkişaf edən şəxsiyyətin yetişdirilməsi zəruridir. Məlumdur ki, Azərbaycan təhsil islahatının əsas prinsiplərindən olan demokratikləşdirmə, humanistləşdirmə, diferensiallaşdırma, fərdiləşdirmə, inteqrasiya və humanitarlaşdırma ilk növbədə şagirdin bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına, onun hərtərəfli inkişafına yönəlmişdir. Bununla belə bu prinsiplərə əsaslanan təlim-tərbiyə prosesinin səmərəsi təlim prosesinə yanaşmanın keyfiyyətə dəyişməsi baş vermədən mümkün deyildir. Hal hazırda orta məktəb sistemində şagirdlərin müstəqil işlərinə geniş yer verilir, məzmunu zənginləşdirilir, yeni formalarda tətbiq olunur.

Orta məktəblərdə şagirdlərin müstəqil işləri təlimin təşkili formalarından olub, ancaq öyrədici deyil, həm də tərbiyəedici xarakter daşmalıdır. Şagirdlərin müstəqil işinin səmərəliliyini təmin edən prinsiplərdən biri vaxtdan düzgün istifadə olunması və yorğunluğa yol verilməməsidir. Ənənəvi dərstdə təlim yaddasaxlama qabiliyyətinə əsaslanır, şagird materialın təhlilini, təsvirini, nəticələrini və ümumiləşdirmələrini əsasən hazır şəkildə alır, çox halda ənənəvi təlim metodlarının tətbiqi prosesində şagirdlərin fəaliyyəti passiv, təkrarlama xarakteri daşıyır.

Elə təlim metodlarından istifadə olunmalıdır ki, onlar aktiv, yaradıcı düşünmə qabiliyyəti və yeni biliklərə müstəqil yiyələnməyin yollarını müəyyən edə bilsinlər. İKT vasitəsi ilə müstəqil işlərin təşkili və idarə olunması bu deyilənləri əhatə etmək imkanına malikdir. Qoyulmuş problemin həlli üçün şagirdlərin hər bir cəhdinin qiymətləndiriləcəyinə, ciddi, obyektiv və səmimi münasibətin olacağına inam nəticənin effektivliyinə zəmin yaradır.

Bu proses zamanı şagirdlərdə öyrənməyə real maraq artır. Öyrənmə fəallığının artması, təfəkkürün inkişafına xidmət edən müstəqil, produktiv metodların istifadəsi nəticəsində təlimin səmərəliliyi xeyli dərəcədə yüksəlir. Bu cür yanaşma zamanı, təlim şagirdlərin yeni biliklərlə zənginləşməsi ilə yanaşı, düşünmə qabiliyyətinin və müstəqil olaraq bilik əldə etmək bacarığı-

nın inkişafına xidmət edir. İKT-dən istifadə etməklə dərş prosesinə tədqiqat xarakteri verilir, şagird isə tədqiqatçıya, təlimin subyektinə çevrilir. İKT-dən təlim prosesində istifadə etməyin üstün cəhətlərindən biri də onların demokratik, mütəhərrik və konservatizmdən uzaq olmasıdır. Bu da ən zəif, sakit, melanxolik tipli şagirdlərin aktivləşməsinə gətirib çıxarır. Təlim prosesində şagirdlərin müstəqilliyinin inkişaf yolları və qaydaları müxtəlif olub, qabaqcıl müəllimlərin dərşlərində ayrı-ayrı formada, tədris işinin sadə və mürəkkəb növlərində özünü aydın göstərir, bu isə öz növbəsində müxtəlif didaktik üsulların tətbiqi ilə şərtlənir.

Kimyadan dərşdənkənar, sinifdənxaric işlər həm istiqaməti, həm məzmunu və xarakterinə, həm də aparılması forması və üsullarına görə kimya dərşlərindən, başqa sözlə desək, sinif məşğələlərindən əsaslı surətdə fərqlənərək, şagirdlərin kimyadan biliyini dərinləşdirmək, onları praktik fəaliyyətə hazırlamaq baxımından sinifdənxaric işlərdə mühüm əhəmiyyətə malik olmasıdır.

Kimya gecələrinin keçirilməsi, kimya gecələri məktəblilərin kimya elminə marağını artırır, onların yaradıcılıq qabiliyyətini aşkara çıxarır, gənclərin bilik və bacarıqlarını möhkəmləndirir, şagirdlərin tanınmış kimyaçıların həyat və yaradıcılıq fəaliyyəti, həmçinin müasir kimyanın nailiyyətləri ilə geniş miqyasda tanış olmalarına imkan verir. Tədris prosesində şagirdin müstəqilliyinin artırılması biliklərin mənimsənilməsində interaktiv metodlardan daha geniş istifadə edilməsini, şagirdin yaradıcı qabiliyyətlərinin inkişafını, onun təlabat və imkanlarını nəzərə alaraq təlimdə fərdi işin imkanlarını artırır. L.Q.Vyatkinin, M.Q.Qarunovun, B.P.Yesipovun, V.A.Kozakovun, İ.Y.Lernerin, M.İ.Maxmutovun, N.A.Polovnikovun, P.İ.Pidkasistinın tədqiqatlarında müstəqil iş problemi ümumdidaktik, psixoloji və metodik istiqamətdən tədqiq edilmişdir. Həmin tədqiqatlara əsaslanaraq, ilk növbədə, tələbə müstəqil işinin mahiyyətini açıqlayaq.

Ümumiyyətlə, müstəqil işin mahiyyətinin açıqlanmasında alimlər arasında fikir müxtəlifliyi vardır. Məsələn, bəzi tədqiqatçılar şagird müstəqil işini tələbələrin özlərinə məxsus fəaliyyəti kimi, bəziləri onların idarə edilən fəaliyyəti kimi başa düşürlər; bəziləri isə mühazirə, seminar və praktik məşğələləri, laborator işləri müstəqil işə daxil edir, bunların köməyi ilə müəllimlərin verdikləri məlumatları tələbələrin müstəqil düşüncədən keçirə bildiklərini və müəllimin köməyi olmadan müəyyən tapşırıqları, işləri sərbəst yerinə yetirə bildiklərini qeyd edirlər. Araşdırma və müşahidələrimizə, o cümlədən bu istiqamətdə aparılan tədqiqatlara əsaslanaraq deyə bilərik ki, şagirdlərin müstəqil işi müəllimlər tərəfindən təşkil edilərək tələbələri müstəqil öyrənməyə, işləməyə, fəaliyyət göstərməyə, müstəqil fikir və mülahizələr söyləməyə, yaradıcı işgüzarlığa və s.-yə təhrək edən pedaqoji prosesdir. Şagird müstəqil işi növlərindən asılı olaraq həm sinifdə, həm də sinifdən kənarında həyata keçirilə bilər.

Göründüyü kimi, hər hansı bir ehtiyatsız «pedaqoji yanaşma» şagirdin müstəqil işi nəinki yaradıcılıqla yerinə yetirməsinə mənfi təsir göstərir, hətta müstəqil işin formal yerinə yetirilməsinə, pedaqoji cəhətdən heç bir əhəmiyyət daşımayan tapşırıqla çevrilməsinə səbəb olur. Deməli, şagirdlərin müstəqil işlərinin təşkili zamanı təkcə pedaqoji prinsiplərə deyil, həm də bir sıra mühüm sosioloji, psixoloji, fizioloji prinsiplərə əməl olunmalıdır. Şagird müstəqil işinin effektivliyinin təmin edilməsində şagirdi müstəqil işə yönəldən metodların düzgün seçilməsinin rolu böyükdür. Şagirdi müstəqil işə yönəldən metodlar – müəllimin istifadə etdiyi iş üsullarıdır.

Müəllimin məsləhəti, işin icrası zamanı korreksiyaedici məsləhət, istiqamətverici məsləhət, müəllim-tələbə əməkdaşlığının müxtəlif formaları, giriş, yekunlaşdırıcı və istiqamətverici müsahibələr, rəy verilməsi və s. Şagirdi müstəqil işə yönəldən metodlardır. Müstəqil işin birinci mərhələsi bir qayda olaraq tədris prosesində, ikinci mərhələsi isə əsasən sinifdənkənarında

həyata keçirilir.

Müstəqil işləri təşkil edərkən, onların ali məktəbdə təlimin digər formaları ilə qarşılıqlı əlaqəsi təmin edilməlidir. Müstəqil iş şagirdin bilikləri və informasiyaları fəal qavramaq, anlamaq yenidən işləmək və möhkəmləndirmək məqsədilə istifadə olunan təlim formasıdır. Kimyadan sinifdənə işlərin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- 1) məktəblilərə müvəffəqiyyətlə oxumaqda, həyati əhəmiyyəti olan bacarıq və vərdislərə yiyələnməkdə, ölkəmizdə gedən quruculuq işlərində fəal çalışmaqla kömək etmək;
- 2) kimya fənninə marağı daha da artırmaq;
- 3) kimya biliklərini, eksperimental bacarıqları dərinləşdirmək və təkmilləşdirmək;
- 4) kimya elminə marağı olan şagirdlərin görüş dairəsini genişləndirmək;
- 5) kimyaya xüsusi marağı olan şagirdlərin nəzəri və praktiki məsələlərlə əlaqədar tələblərini təmin etmək;
- 6) şagirdlərdə yaradıcılıq fəallığını inkişaf etdirmək;
- 7) məktəbliləri kimyanın məişətdə, sənayedə və kənd təsərrüfatında tətbiqi ilə əhatəli şəkildə tanış etmək;
- 8) şagirdləri praktik fəaliyyət üçün hazırlamaq;
- 9) şagirdlərdə ideya–siyasi, vətənpərvərlik, beynəlmilətçilik, milli iftixar hissi, əmək, mədəniyyət, estetik, iqtisadi və ekoloji tərbiyəsinə nail olmaq;
- 10) şagirdlərdə kollektiv qarşısında məsuliyyət hissi oyatmaq,
- 11) şagirdlərin kimya ilə əlaqədar yiyələndiyi bacarıq və vərdislərdən praktik həyatda istifadə etmələrinə kömək etmək.

Sinifdənə işlərin əsas istiqamətlərini aşağıdakı kimi ayırd etmək olar:

- 1) məktəb kimya kursunun ayrı-ayrı məsələləri və bölmələrinə aid nəzəri bilikləri dərinləşdirmək;
- 2) müxtəlif cihazlar quraşdırmaq və hazırlamaq, kimya kabinetinin təchizində iştirak etmək,
- 3) elmi-tədqiqat işi aparmaq, 4) kimya biliklərini təbliğ etmək və s. Onu da nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, kütləvi xarakterli ayrı-ayrı tədbirlər haqqında şagirdlər qabaqcadan xəbərdar edilməlidir. Kütləvi və qrupla sinifdənə işlərin təşkilinə şagirdlərə dərslərdə əlavə məlumatlar verməklə, kimya qəzetinin çıxarılması ilə, əvvəlcə epizodik, sonra isə daha sistemli sinifdənə iş tədbirlər keçirməklə başlamaq olar. Beləliklə, fənn üzrə intensiv sinifdənə iş cəlb etmə dərindən kütləvi işə doğru gedir. Sonra kütləvi işlə əhatə olunmuş şagirdlərin ümumi sayından dərək iştirakçıları və kimya ilə xüsusilə dərindən maraqlanan şagirdlərdən – aktiv (fəal qrup) formalaşdırılır. Onlar da, öz növbəsində, kimyadan kütləvi işlərin təşkilində müəllimə kömək edirlər. Beləliklə, məktəbdə kimyaya maraq, hər bir şagirdin kollektivin işinə cəlb edilməsi mühiti yaranır və sinifdənə iş sistemi meydana çıxır ki, burada hər bir element bir-biri ilə həm də növbədənə iş vasitəsilə sıx qarşılıqlı əlaqədə olur.

Şagirdlər kimya eksperimentini yerinə yetirərkən idraki fəaliyyətlər göstərərək müasir təhsil üçün xarakterik olan bir sıra bacarıq və vərdislərə yiyələnirlər. Onların məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürləri inkişaf edir, təlim materialını şüurlu surətdə mənimsəyirlər. Kimya fənni kurikulumunun məzmun xəttinin birinin “Eksperiment və modelləşdirmə” kimi verilməsi bunu bir daha sübut edir. Həmin məzmun xətti üzrə verilən standartların reallaşdırılması zamanı dərslərdə verilən müvafiq laboratoriya təcrübələri və praktik işlər yerinə yetirilir. Kimya eksperimenti biliklərin həqiqətə çevrilməsi yolu ilə nəzəriyyənin praktika ilə əlaqələndirilməsinin mühüm üsullarından biridir.

Təcrübələrin aparılması zamanı şagirdlər maddələrin xassələri və kimyəvi reaksiyalara aid

olan bilikləri tez mənimsəməklə yanaşı, kimyəvi təcrübələr vasitəsilə onları sübut etməyi öyrənirlər və müstəqil işləmək bacarığına malik olurlar. Bu zaman onlarda müşahidə etmək, nəticə çıxarmaq, reaktiv və avadanlıqlarla davranmaq kimi qabiliyyətlər formalaşır və onların tədqiqatçılıq bacarıqları inkişaf edir. Bir çox ev eksperimentlərini yerinə yetirərkən, qarşıya qoyulan problemi müstəqil olaraq həll etməklə şagird tədqiqatçı rolunu oynayır. Ona görə də, bu tip şagird eksperimenti təkcə didaktik rolu baxımından yox, eləcə də tərbiyedici və inkişafetdirici funksiyalarına görə də vacib hesab olunur.

Virtual eksperiment. Virtual eksperiment dedikdə tədris kimya eksperimentinin kompüter texnologiyası ilə nümayişi nəzərdə tutulur. Bu tip eksperimentə aid materialların seçilməsi, onların sistemləşdirilməsi və təqdimatı üçün xüsusi bacarıq və vərdiş tələb olunur. Şagirdlər özləri belə təcrübələrə aid axtarış apardıqda bir sıra vacib tədqiqatçılıq bacarıqlarına yiyələnirlər.

Məqalənin aktuallığı. Dərsi yalnız proqram əsasında deyil, bir sıra metod və üsullardan istifadə edərək, yeni materialın öyrədilməsində sinifdən xaric işlərin təşkilinin mahiyyəti aktuallıq kəsb edir. Bu barədə nəinki gənc nəsillərimiz, orta, yaşlı nəsillərimiz də bilməli, bilmədiklərimizi isə daima oxuyub axtarıb üzə çıxarmalıdır.

Məqalənin elmi yeniliyi. Məqalədə dərsin maraqlı olmasını təmin etməkdən ötrü zəruri amillər araşdırıb qeyd edilmişdir. Kimyadan sinifdən xaric məşğələlərdə şagirdlərin tədqiqatçılıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi onların bilik dairəsini genişləndirir, təfəkkürünü inkişaf etdirir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən tədris və elmi işlərin yazılması üçün istifadə oluna bilər. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəblərinin müəllimləri, tələbələr, metodistlər istifadə edə bilərlər. Şagirdlərin qazandıqları biliklərə istinad edərək onlara verilmiş tapşırığın yerinə yetirilməsi idrak fəaliyyətini və tədqiqatçılıq qabiliyyətini inkişaf etdirir.

Ədəbiyyat

1. A.Z.Məmmədova, Ə.N. Qurbanov, G.V. Şadlinskaya. "Kimyanın tədrisi metodikası praktikumu" ADPU-nun mətbəəsi. Bakı-2014, 461 s
2. Əsgərov V.H., Abbasov M.M. Orta ümumtəhsil məktəblərində kimyadan sinifdən xaric işlərin mahiyyəti, təşkili və keçirilməsi // Kimya məktəbdə, 2013, 4
3. Т.С. Назарова и другие. Химический эксперимент в школе. М., 1987, 240 с.
4. <http://him.1sep.ru/article.php?ID=200602403>
5. Г.А. Александрович. Химический эксперимент как важнейший метод обучения. МОУ СОШ № 46 г. Твери
6. С.С. Космодемьянская, С.И. Гильманшина // Методика обучения химии. Казан, 2011.
7. В.С. Полосин, В.Г. Прокопенко. Практикум по методике преподавания химии. М., 1989, 224 с.

А.А. Пашаева, С.Е. Гусейнова, З.Х. Нагизаде

Организация внеклассных работ по обучению нового материала

Резюме

В данной статье рассматриваются различные аспекты педагогических проблем самостоятельной работы школьников, подходы к ним исследователей. На основе исследования природы, характера и психологических особенностей лекции сделан вывод о том, что самостоятельная работа тесно связана с последующими когнитивными процессами мышления ученика. Организация внеклассных работ школьников развитие исследовательской деятельности заключается в расширении их знаний и развитии мышления.

A.A. Paşayeva, S.E. Huseynova, Z.H. Nagizade

The organization of extracurricular activities in chemistry at schools new material

Summary

The presented article studies different aspects of pedagogical problems of organizing pupils' independent work at lectures and the views of some investigators concerning the issue. The presented article focuses on the nature, character and psychological aspects of a lecture and the author comes to such a conclusion that pupils' independent work is closely connected with their future intellectual activity. The organization of extracurricular activities of schoolchildren, the development of research activities consists in expanding their knowledge and developing thinking.

Redaksiyaya daxil olub: 04.12.2019